

آینه پژوهش

سال سی و ششم، شماره چهارم
مهر و آبان ۱۴۰۴
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب شناسی و
اطلاع رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۱۴

۲۱۴

آینه پژوهش

سال سی و ششم، شماره چهارم
مهر و آبان ۱۴۰۴

Ayeneh-ye-

Pazhoohesh

Vol.36, No.4

Oct - Nov 2025

A bi-monthly journal exclusively
review & information dissemination

214

dedicated to book critique, book
in the field of Islamic culture

ایلیا گرشویچ / سید احمد رضا قائم مقامی | رسول جعفریان | سید علی میرافضلی | فاطمه شاملو | مریم حسینی
لیلا عبدی خجسته / سمیع الله | عبدالجبار رفاعی / محمد سوری | مجید جلیسه | امید طبیب زاده
الیو برانکافورته / روزچهر مصاحب | سید محمد حسین حکیم | آنتونیو پانایینو / لیلی وره رام
امیرخانی | حیدر عیوضی | زکی نجیب محمود / حمیدرضا تمدن | آریا طبیب زاده | رقیه فراهانی
حمید عطائی نظری | میلاد بیگدلو | علی راد | سیدرضا باقریان موحد | علی ایمانی ایمنی | جویا جهانبخش

لقبی اشکانی در سرود جان و اشاره ای به اصل لغت سارویه و سابقه نام تخت جمشید
نسخه خوانی (۴۲) | احمدشاد غزنوی و صدر کرمانی | محبوبیت سفرنامه های فرنک ناصرالدین شاه در
هندوستان متّحده | از نگاه عربی: متفکران معاصر ایران و جهان عرب (۳)
چاپ نوشت (۲۱) | سلسله مباحث نظری در باب تاریخ ادبیات، براساس آرای رنه ولیک (۳)
سخنان حکمت آمیز زبان فارسی در سفر به غرب | وقفنامه ای از آخرین روزهای زندگی شیخ بهایی
دو گزارش نجومی از کارنامه اردشیر بابکان (۳: ۴-۷؛ ۴: ۶-۷) | ماجرا کم کن؛ گزارش بیتی از حافظ
آینه های شکسته (۱۱) | داستان احیای اندیشه فلسفی در مصر | یادداشت های لغوی و ادبی (۶)
اشعار تازه یاب از شاعران دوره قاجار با استناد به نشریات آن عصر | «و سخت عجب است کار گروهی از
فرزندان آدم!» | کتابی با عنوان حاصل الترجمان؟ | طومار (۱۳) | فیض گفتار نجف

کتاب شناسی دبیرستان البرز تهران

نکته، حاشیه، یادداشت

پیوست آینه پژوهش:

♦ قنیه الفتیان

♦ یادنامه استاد موسی اسوار

پرتال
دوماهنامه
آینه پژوهش

Jap.isca.ac.ir

بانوان مازندرانی کاتب نسخه‌های خطی دوره صفوی و قاجار

پژوهشگر اسناد و نسخ خطی | علی ایمانی ایمنی
| ۴۴۵ - ۴۵۶ |

۴۴۵

آینه پژوهش | ۲۱۴
سال ۳۶ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۳

مقدمه

نگارنده چند سالی است در حوزه اسناد تاریخی و نسخه‌های خطی مرتبط با مازندران تحقیق می‌کنم. پس از چاپ و انتشار کتاب «مازندران در یادداشت‌های پشت نسخه‌ای» دریافتم تعداد زیادی از واقفین نسخه‌های خطی در این کتاب از بانوان مازندرانی بودند. هم‌چنین ۲ نفر از بانوان مازندرانی کاتب نسخه‌های خطی دوره قاجار بوده‌اند. بدین منظور تصمیم گرفتم در کتاب‌ها و مقالات مرتبط با این حوزه به جست‌وجوی بانوان کاتب مازندرانی بپردازم. در این راستا با دو مقاله ویژه بانوان کاتب مواجه شدم. مقاله نخست با عنوان «مطالعه و بررسی نسخه‌های خطی قرآن به کتابت بانوان دوره قاجار» حاصل پژوهش الهه پنجه‌باشی و دکتر ابوالقاسم دادور که در سال ۱۳۹۱ در شماره ۲۴ فصلنامه علمی پژوهشی نگره به چاپ رسید.

مقاله دوم با عنوان «سهم بانوان در کتابت نسخه‌های ایرانی در دوره قاجار» نوشته طیبه حاج‌باقریان است که در سال ۱۴۰۱ در شماره ۲، دوره ۱، پژوهشنامه مطالعات نسخ خطی مرکز اسناد آستان قدس رضوی منتشر شد.

بنابراین با جست‌وجو در مجموعه این منابع و نیز فهرست نسخ خطی کتابخانه‌های مختلف، چند بانوی کاتب از دوره صفوی و قاجار را شناسایی کرده تا در این نوشتار تقدیم حضور پژوهشگران و علاقه‌مندان این حوزه علمی می‌نمایم.

آسیه دختر اسماعیل سیاه مازندرانی

در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه صدر (مدرسه خاتم‌الانبیاء) بابل نسخه‌ای از کتاب خلاصه‌المنهج تألیف ملافتح‌الله کاشانی به شماره ۱۹ آمده است.^۱ در این فهرست نام کاتب «آسیه خانم بنت اسماعیل سیاه مازندرانی» به تاریخ کتابت «یکشنبه ۲۷ شوال ۱۱۰۸» اشاره شده است. نگارنده به همراه مدیر کتابخانه با جست‌وجو در میان نسخ خطی موفق به رؤیت این نسخه نشدم. از کاتب و پدر وی آگاهی نداریم اما با توجه به پسوند پدر کاتب، گمان می‌رود از اهالی آبادی سیاه‌کلامحله در ابتدای مسیر بخش بابل کنار شهر بابل باشد.

زکیه دختر ملا محمد صالح مازندرانی

نسخه‌ای از یک مجموعه به شماره ۳۳۱۲ کتابخانه مرعشی قم را زکیه بنت محمد صالح در سال ۱۱۱۳ ق در مشهد کتابت کرده است (تصویر ش ۱).

۱. فهرست نسخه‌های خطی مدرسه خاتم‌الانبیاء (صدر) بابل، ص ۲۶.

زکيه هم‌چنين نسخه‌ای از شرح کافی پدرش محمدصالح مازندرانی را کتابت کرده است. این نسخه به شماره ۶۱۴ در کتابخانه مدرسه فیضیه قم نگهداری می‌شود.

پدرش محمدصالح بن احمد متولد ساری بود. وی در جوانی جهت تحصیل به اصفهان رفت و از شاگردان برجسته ملامحمدتقی مجلسی شد. پس از مدتی با دختر ملامحمدتقی ازدواج کرد. همسر وی (مادر زکيه) نیز زن عالمه‌ای بود.

از جمله شاگردان ملامحمدصالح می‌توان به ملامحمدمحسن فیض کاشانی، ملاعبدالله افندی و محمدباقر مجلسی اشاره کرد. زمانی که درگذشت پیکرش را در بقعه ملامحمدتقی مجلسی در مسجد جامع اصفهان به خاک سپردند.^۱ فرزندان محمدصالح همگی از علمای به نام زمان خود بودند؛ از جمله ملامحمدسعید مشهور به اشرف مازندرانی که دیوان اشعار وی نیز به چاپ رسیده است.

آغابگم دختر محمدتقی صاحب دیوان

در انجامه کتاب ملوک الکلام نسخه شماره ۱۰۱۷۰ کتابخانه ملی ایران، تألیف محمدتقی علی‌آبادی صاحب دیوان کاتب خود را چنین شناسانده است: «حرره بنت صاحب‌الديوان، آغابگم المتخلصه بختون».

در ادامه مؤلف کتاب طی یادداشتی چنین می‌نویسد: «این نسخه ملوک الکلام به جناب عمده‌العلماء و الفضلاء قدوه‌الفقهاء والادبا زین‌المرسلین و فخرالخطاطین اشرف‌الحاج حاجی میرزا فضل‌الله ملاباشی دامت افاضاته و افادته نثار نمودم تا به نظر ظاهر و باطن ملاحظه فرموده، تصحیح نمایند. حرره الجانی صاحب دیوان محمدتقی. فی سنه ۱۲۵۰» (تصویرش ۲).

فاطمه دختر ملامحمد حمزه شریعتمدار بارفروشی

لامحمدحمزه شریعتمدار فرزند حاج ملامقیم درزی بارفروشی متولد حمزه‌کلای بابل در سال ۱۱۹۶ ق است. پدرش ملامقیم فرزند شریف نیز روحانی بود و دو فرزند خود به نام‌های محمد و یعقوب که از هوش و ذکاوت بیش‌تری برخوردار بودند راهی مدارس علمیه نمود. شیخ محمد مقدمات را در بارفروش (بابل) پشت سر گذاشت و به اصفهان نزد ملاعلی نوری رفت. پس از مدتی راهی عتبات شد در کربلا رحل

۱. دانشنامه مازندران، ج ۳، به سرپرستی حسن انوشه، ص ۱۸۹۲.

اقامت افکند. در کربلا نزد بزرگانی چون آقاسید محمد مجاهد و شریف‌العلمای مازندرانی شاگردی کرد. پس از بازگشت به بابل در مسجد کاظم‌بیک بابل اقامه نماز می‌کرد و شاگردان زیادی در همان مدرسه پرورش داد. سال ۱۲۸۱ ق وفات یافت و در مسجد کاظم‌بیک مدفون شد.^۱

از فرزندان وی شیخ محمد حسین شریعتمدار است که پس از ارتحال پدرش حدود چهل سال بر کرسی تدریس در مسجد کاظم‌بیک تکیه زد و جزء علمای طراز اول بابل و مازندران شد. وی در سال ۱۳۲۰ ق وفات یافت و در کنار مزار پدرش در مسجد کاظم‌بیک به خاک سپرده شد.^۲

از دیگر فرزندان ملامحمد حمزه اطلاعی نداریم تا این که در یک نسخه خطی نشانی از دختر عالمه ایشان پیدا شد. وی که نسخه ش ۱۰۰۲۸ کتابخانه مرعشی قم به نام الروضه البهیه (اللمعان) تألیف پدرش، ملامحمد حمزه بارفروشی را در سال ۱۲۶۶ ق کتابت کرده، در بخشی از انجامه آن اشاره می‌کند: «الحمد لله رب العالمین که این حقیره بنت مصطفی این کتاب مستطاب مد الله ظلاله و جعلنا فداه، موفقه شد به اتمام او به جهت عمل و ذخیره یوم معاد، در دهم ربیع الثانی من شهر سنه ۱۲۶۶ ...».

۴۴۹

آینه پژوهش | ۲۱۴
سال ۳۶ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۴

همان‌گونه که در متن انجامه دیده می‌شود، کاتب از آوردن نام خود امتناع کرده و فقط خود را دختر مصنف (مؤلف) معرفی می‌کند. جلد ۲۶ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرعشی در معرفی این نسخه، نام کاتب را فاطمه دختر مؤلف معرفی نموده است. هم‌چنین طویه حاج باقریان نیز در مقاله‌اش از وی به نام «فاطمه بارفروش دختر ملامحمد حمزه» یاد کرده است.^۳

خدیجه دختر ملا یعقوب شریعتمدار بارفروشی

شیخ یعقوب شریعتمدار فرزند ملامقیم و برادر کوچک‌تر ملامحمد حمزه شریعتمدار بود. مقدمات را نزد برادر بزرگش شیخ محمد حمزه و دیگر اساتید در بارفروش فراگرفت. سپس عازم نجف شد و در محضر شیخ انصاری شاگردی کرد. از آن جا اجازه اجتهاد گرفت و به زادگاهش بارفروش برگشت. دو اثر ارزشمند به نام‌های شرح شرایع الاسلام (تقریرات درس فقه شیخ انصاری) و حاشیه بر اسفار (تقریرات دروس فلسفه برادرش) از او به یادگار ماند. وی بین سال‌های ۱۲۶۴ تا ۱۲۷۶ بدرود حیات گفت.^۴

۱. آشنایی با فرزندان بابل در سه قرن اخیر، ص ۳۷.

۲. همان، ص ۹۳.

۳. حاج باقریان، طویه، سهم بانوان در کتابت نسخه‌های ایرانی در دوره قاجار، ص ۱۶۹.

۴. آشنایی با فرزندان بابل در سه قرن اخیر، ص ۲۷.

در منابع تاریخی به فرزندان ملایعقوب اشاره نشده است. نگارنده در نسخه‌ای از کتاب الشریعه‌المنیعه^۱ با کاتبی به نام خدیجه برخورد کردم که در انجامه نسخه خود را فرزند ملایعقوب معرفی نموده است. خلاصه‌ای از ترجمه این انجامه بدین شرح است: «روز چهارشنبه چهارم ذیحجه الحرام ۱۲۶۴ هجری به دست حقیره فقیره خدیجه دختر ملایعقوب بن حاج ملامقیم بن شریف بن مقیم درزی بارفروشی مازندرانی به امر پدر و عموم، مربی و ولی من علامه ملامحمد شریعتمدار کتابت شد» (تصویر ش ۴).

بی بی بیگم دختر آقامیرمحمدعلی موسوی مازندرانی

بی بی بیگم کاتب نسخه ش ۷۰۵۵ کتابخانه مرعشی با عنوان دیوان والده داغستانی است. از وی و پدرش آگاهی نداریم. بنابراین با تکیه بر همین نسخه خطی که در انجامه آورده است اکتفا کرده‌ایم: «به دست خادمه فاطمه زهرا، بی بی بیگم موسوی بنت آقامیرمحمدعلی مازندرانی فی تاریخ ۳ صفر ۱۲۴۵ در حرم سرای سرکار محمود میرزای قاجار» (تصویر ش ۵).

۴۵۰

آینه پژوهش | ۲۱۴

سال ۳۶ | شماره ۴

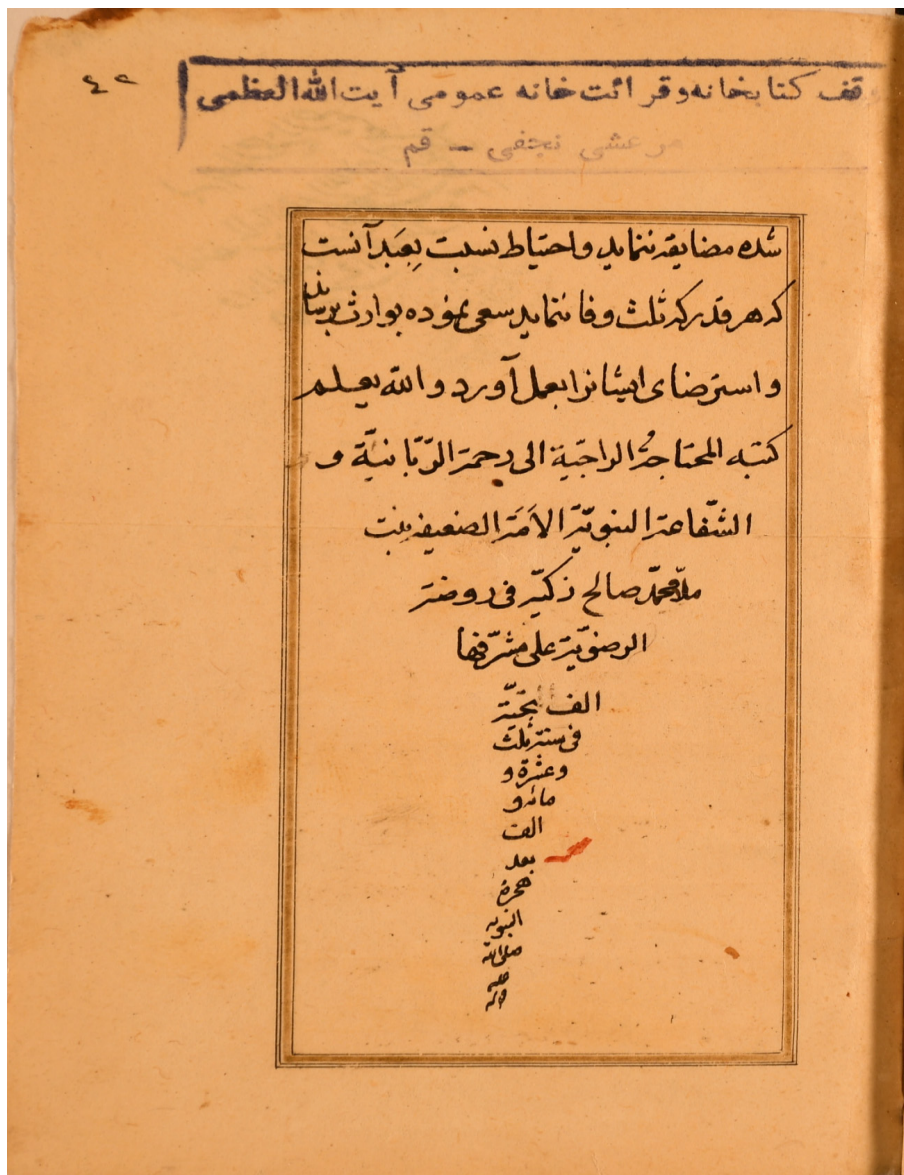
مهر و آبان ۱۴۰۴

۱. مازندران در یادداشت‌های پشت نسخه‌ای، ص ۲۹۴. یادآوری می‌شود این نسخه خطی از مجموعه کتب خطی خانوادگی پژوهش‌گر امیرکلاشناسی، علی اکبر صادقی امیری است.

منابع

- ایمانی ایمنی، علی، مازندران در یادداشت‌های پشت نسخه‌ای، تهران: نشر میرماه، ۱۴۰۲.
- باقرزاده بابلی، عبدالرحمن، آشنایی با فرزندگان بابل در سه قرن اخیر، بابل: مسجد محدثین بابل، ۱۳۹۴.
- حاج باقریان، طیب، سهم بانوان در کتابت نسخه‌های ایرانی در دوره قاجار، پژوهشنامه مطالعات نسخ خطی آستان قدس، دوه ۱، ش ۲، ۱۴۰۱.
- دانشنامه مازندران، ج ۳، به سرپرستی حسن انوشه، تهران: نش چشمه، ۱۳۹۹.
- صدرایی خویی، علی؛ طیار مراغی، محمود؛ حافظیان بابلی، ابوالفضل، فهرست نسخه‌های خطی مدرسه خاتم‌الانبیاء (صدر) بابل، تهران: میراث مکتوب، ۱۳۷۶.

تصاویر

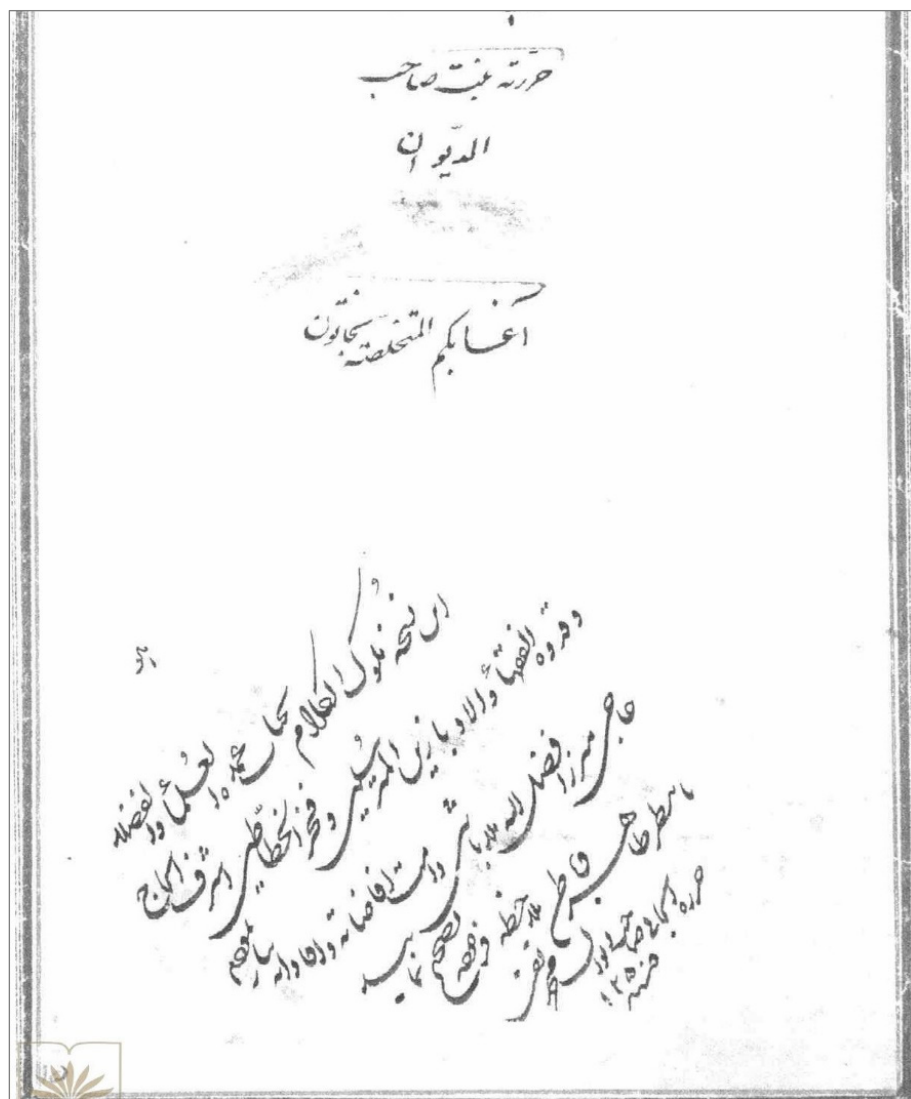

۴۵۲

آینه پژوهش | ۲۱۴

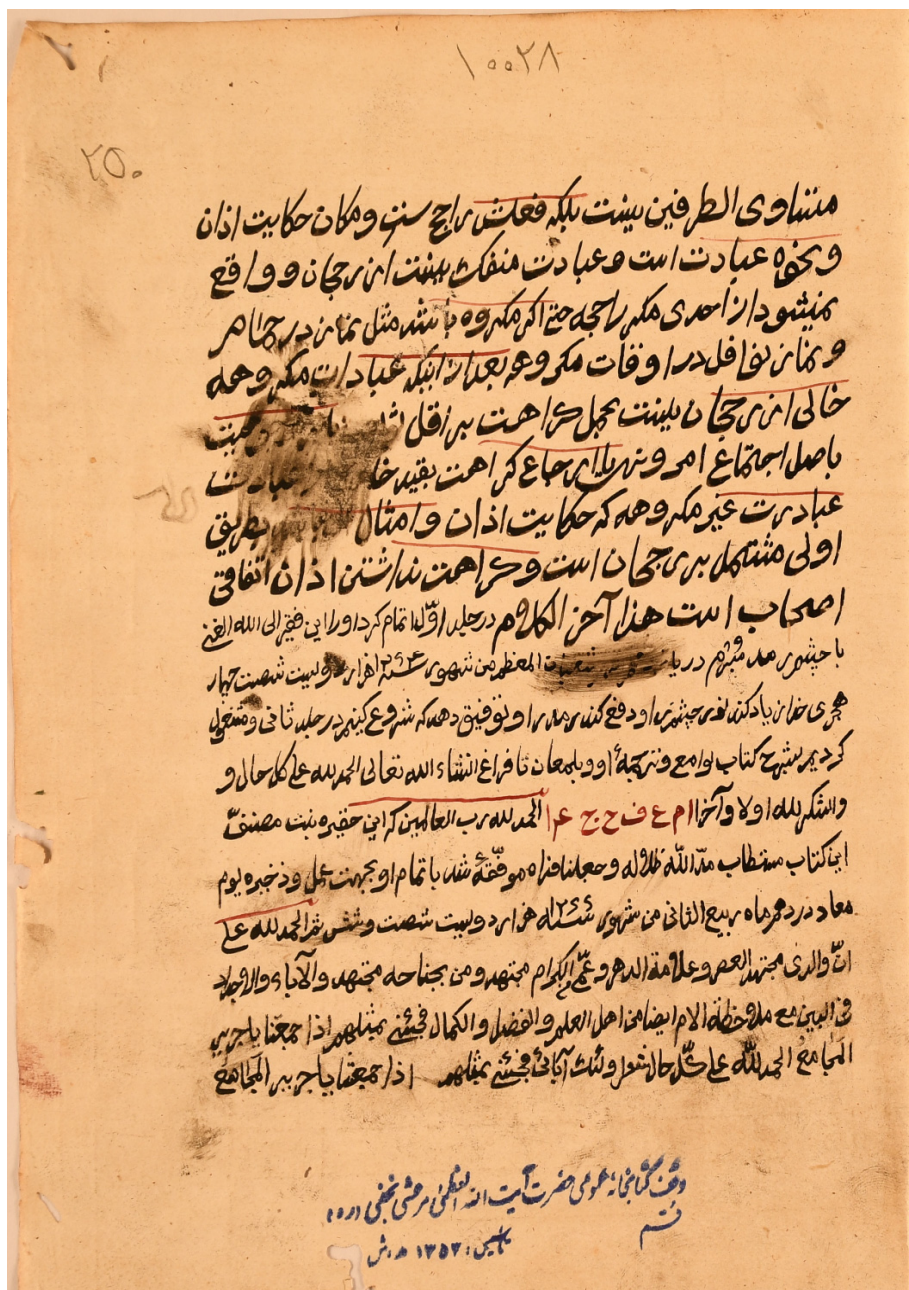
سال ۳۶ | شماره ۴

مهر و آبان ۱۴۰۴

۴۵۳

آینه پژوهش | ۲۱۴
سال ۳۶ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۴

۴۵۴

آینه پژوهش | ۲۱۴

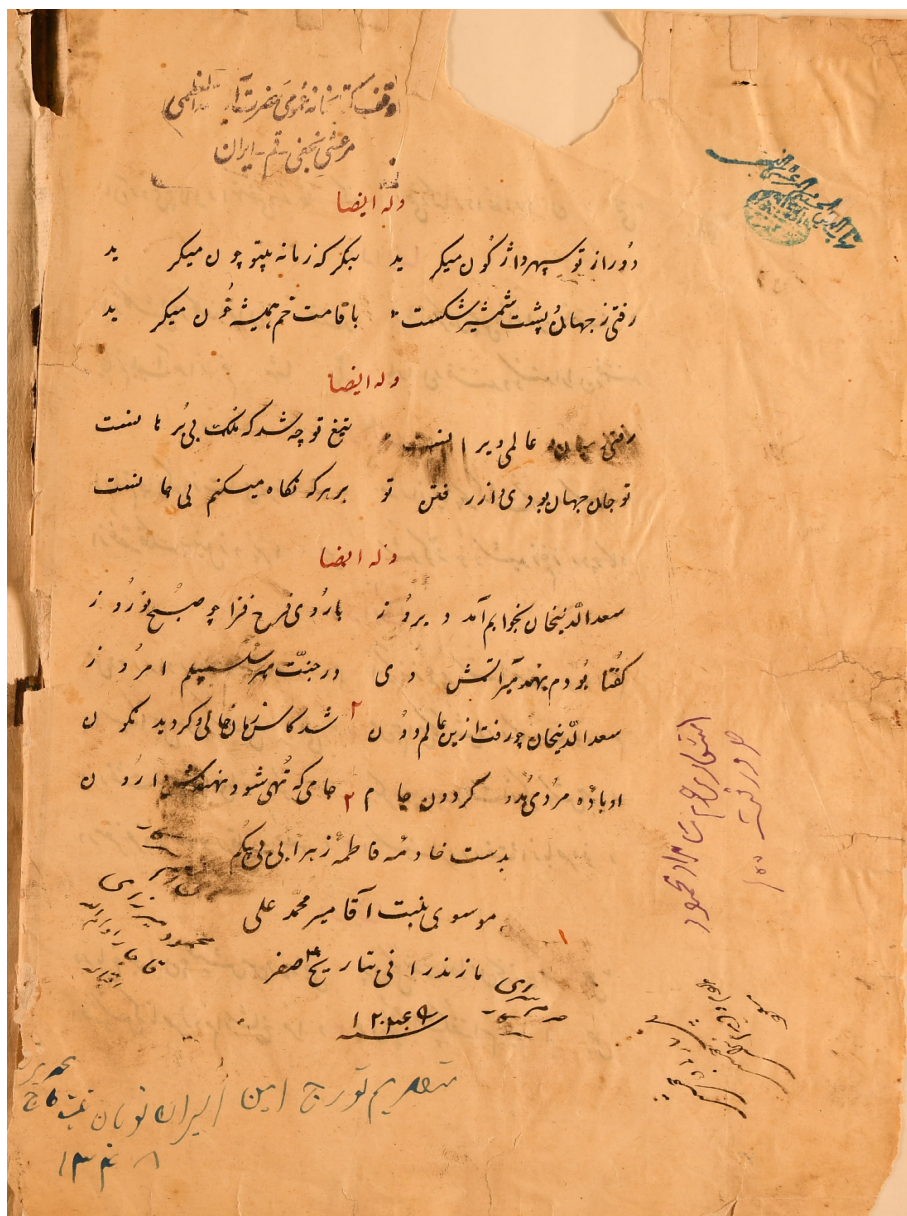
سال ۳۶ | شماره ۴

مهر و آبان ۱۴۰۴

افقر المسکینین فی الدار الفانیة محمد بن حسن الاصفهانی / عیدیه / ۱۱۰۰ / هـ
 العن را الیهما را الی یحیی بن صلوات الله علیهم ما کانت جبرته و جبرهین : : : قد وقع الفراغ من تصویف هذه الرسالة الشریعة المنیعة الایمنه فیوم
 الاربعاء والایع من شهر ذی الحجه الحرام من شهر رسته ثانیین و اربع و ستمین بعد الالف من الحمر الهجره النبویه علیها جبرها الالف سلام و ثناء و
 تحمید الحقیرة الفقیرة العاصیه فیما رلطف الله الحق السماة یخیرت بدت العلم الفهم الجامع للعلوم العقلیه و الثقلیه و الاصولیه و الفقهیه
 و زیدة الحاج و عمدة المعتمد الحاج ملا یعقوب بن الحاج ملا مقیم بن الشریف بن المقیم الدرنی البار و شی الما دندرائی الله با و روحی
 و ذاه و امر عی صریف و مولای و ولی العلم الفهم و الی الفهم و الی الفهم المطلق و یه الحاج و عنوت العترة المحمودة الامجد الحاج
 ملا محمد اطل الله ظلالة علی و سنو و س العالمین غفر الله لنا ذنوبنا
 و ما سبنا احسانا لیسیر و الی الله اقلا و احرا و ظاهرا و
 باطنا کما هو اهله و کما ینبغی لکرم و جبره و عز جلالة
 و صلوات الله علی محمد و آله الطاهرین
 و السلام جرحه تمام

۴۵۵

آینه پژوهش | ۲۱۴
 سال | ۳۶ شماره ۴
 مهر و آبان ۱۴۰۴

۴۵۶

آینه پژوهش | ۲۱۴

سال ۳۶ | شماره ۴

مهر و آبان ۱۴۰۴